

todiskt problem i och med att undersökningen bygger på studier av en rad olika företeelser, vilket gör att eventuella skillnader över tid även kan ha sin förklaring i att det rör sig om olika verksamheter som studeras.

Till metodiska problem kan även föras det faktum att även om undersökningen säger sig spänna över en tidsperiod om 400 år är det i praktiken bara den politiska debatten under generöst räknat 61 år som närstuderas. Det blir därför svårt att med exakthet uttala sig om utvecklingen under perioden, då luckorna mellan undersökningsperioderna är mellan 47 och 87 år långa.

Avslutningsvis kan konstateras att Linnarsson genom sin grundliga studie bekräftar den hypotes som utgör hans första utgångspunkt, genom att visa att frågan om privat eller offentlig drift inte är något nytt. Däremot går det inte att hävda att de hypoteser som ryms inom bokens två andra utgångspunkter rörande de politiska beslutens betydelse bekräftats. Det senare är också något Linnarsson medger när han avslutningsvis lyfter fram betydelsen av ekonomiska, rättsliga och tekniska faktorer vid sidan om politiska beslut och debatter.

Uppsala universitet

ESBJÖRN LARSSON

Gunnar Petri, *Hans Järta: En biografi* (Lund: Historiska Media 2017). 400 s.

Hans Järta är en av de få politiker ur det tidiga svenska 1800-talet som inte alldeles försvunnit i de historiska gömmorna. Snarare är han alltjämt omgiven av en viss nimbus som en av "1809 års män". Alltså de som i en situation av svår politisk oro och militärt nederlag visade vårt land en väg mot en fredlig och konstruktiv förändring. Så visst är han värd Gunnar Petris nya klart gedigna levnadsteckning. Den placerar Järtas växlingsrika insatser i ett idéhistoriskt sammanhang.

Skeendet under denna period hade sina givna rötter i de närmast föregående decennierna vilka Järta till del själv upplevde som mycket ung – blott 18 år när Gustav III mördades. Under frihetstiden låg makten hos riksdagens fyra ständer – framför allt adeln – med spänningar med kungaparet och hovet. Samtidigt rådde en strid på liv och död mellan hattar och mössor, där i vissa fall några på förlorarsidan dömdes till döden och avrättades.

Därefter följde 20 år som bestod av "tjusarkungen" Gustav III:s allt klarare väg mot en upplyst despoti. Man häpnar över hur lätt denne tog över makten vid statsvälvningen 1772. Folket hade tröttnat på partisplittring och riksdagens oförmåga att sköta ekonomin liksom en utbredd korrupktion. Till bilden hörde även ett förnedrande inflytande utifrån, särskilt den ryska arv-

fienden. Efterhand ökade dock oppositionen; inte minst via pamfletter och tidskrifter. Kungen svarade med att systematiskt minska tryckfriheten – av det upplysta återstod snart ingenting. Bakom döden i operamaskeraden 1792 stod ju adelskretsar som sett sitt inflytande kraftigt beskäras.

Allt detta utgör en självklar bakgrund för förståelsen av Järtas insatser. Dessa händelser har förresten nyligen speglats utmärkt och detaljerat i Göran Norrbys *Maktens rivaler* (Carlssons 2018), som dock tyvärr saknar källredovisningar.

Det följande reuterholmska styret innebar inledningsvis lättnader i Gustav III:s despoti men dessa togs snart tillbaka när meddelanden från Paris visade att revolutionen där alldeles spåret ur. Det var nu som Järtas politiska intresse väcktes. I viss mån hade han – med starkt idémässigt stöd hämtat från de ledande franska upplysningsfilosoferna – redan opponerat mot Gustav III och deltog faktiskt i den ödesdigra maskeradbalen. Därför kallades Järta som vittne vid rättegången och gav vilseledande uppgifter vid förhören men anklagades aldrig för delaktighet.

Efter studier i språk, teologi och historia i Uppsala tog han kansliexamen och arbetade vid olika myndigheter för att sedan komma till Svea hovrätt. Successivt började Järta verka som publicist och politiskt aktiv, huvudsakligen anonymt. Till hans tidigaste alster hörde den ironiska *Några tankar om sättet att upprätta och befästa den urgamlas franska monarkien*.

Vid 1800 års riksdag i Norrköping var han en av oppositionsledarna och krävde att kungens rätt att bevilja skatter skulle tidsbegränsas. När regeringen avslög detta avsåg han sig i protest sitt adelskap. Efter att tidigare hetat Hierta antog han nu namnet Järta och verkade som affärsman och advokat.

I konspirationerna mot Gustav IV Adolf deltog han, men förhindrade i februari 1809 avancerade planer på att arrestera kungen. Vid statsomvälvningen månaden senare deltog han dock, men mera bakom kulisserna. Som sekreterare i konstitutionsutskottet medverkade han däremot mycket aktivt vid utarbetandet av 1809 års regeringsform vilket skedde i rasande fart. Den fanns som bekant kvar i kraft ända till 1974.

Hans faktiska roll i utformningen av regeringsformen har varit omtvistad och kompliceras av det hemliga tillvägagångssättet i utskottet. Av hans hand finns dock det memorial från den 2 juni 1809 bevarat genom vilket förslaget till regeringsformen presenterades för riksdagen med urtexten till regeringsformens innehåll och mening. Det tillhör förvisso de klassiska texterna i vår politiska historia.

Länge gällde Järta som fader till 1809 års regeringsform, men denna syn började revideras i början av 1900-talet. Petri menar att Järta inte var ensam huvudförfattare utan i hög grad kunde utgå från en av landshövdingen Anders af Håkansson tidigare uppställd text. Klart är att man i arbetet var

mycket inspirerad av Montesquieus tankar om en maktfördelning mellan den lagstiftande, den dömande och den styrande makten. Till detta kom det svenska folkets rätt att sig själv beskatta genom riksdagen.

Under alla förhållanden var Järta därefter i en rad sammanhang den nya regeringsformens främste uttolkare och försvarare. När den väl antagits blev han statssekreterare i handels- och finansexpeditionen, i realiteten dåtida finansminister och ledande företrädare för regeringen. En successivt framväxande oenighet med kronprins Karl Johan ledde dock till att han avgick för att i stället bli en landsfaderlig landshövding i det kopparbergiska hemlandet. Där gjorde han en rad omvittnat goda insatser fram till avgången 1822.

År 1819 invaldes Järta i Svenska akademien och utgav under några år tidskriften *Odalmannen*, där han i satirens form angrep liberalismen. Han författade också flera verk i historia och rättshistoria och invaldes 1828 i Kungliga Vetenskapsakademien.

Han var till en början en stark kritiker av Uppsalaromantikerna, exempelvis ifråga om göticismen. På så vis kom han i kontakt med den historiska skolan och började efterhand ändå ta till sig en romantisk världsuppfattning. Detta blev något av en bro till Erik Gustaf Geijer; i alla fall före dennes berömda liberala "avfall". Fastän radikalliberal under ungdomen blev Järta med stigande ålder liberalkonservativ och brukar räknas som en av den svenska idékonservatismens tidigaste representanter.

På äldre dagar bekämpade han energiskt både regering och opposition och blev ända fram till Oskar I:s tid allt mer en engagerad intellektuell. Dessutom intog han rollen som historiker och innehade under tio år på egen bekostnad posten som oavlönad riksarkivarie. Genom kloka ingripanden räddade han en stor del av aktstyckena där från mögelskador och inledde vidare Riksarkivets katalogisering.

Han tillbringade sina sista sju år i sjuksäng men fortsatte sin publicistiska verksamhet in i det sista, bland annat med en biografi över Karl XII. Han gick bort 1847.

Gunnar Petri är disputerad historiker och har en gedigen bakgrund som ämbetsman, bland annat statssekreterare och generaldirektör. Han har uppenbart lagt ner stora mödor i olika arkiv och redovisar ett imponerande kunnande om detta tidevarv. Hans skrift är en i hög grad läsvärd skildring av en i vår historia på många sätt särdeles inflytelserik person. Inte minst finns det skäl att uppskatta de välvalda illustrationerna och Petris utförliga käll- och litteraturredovisning.

Uppsala universitet

BO G. HALL